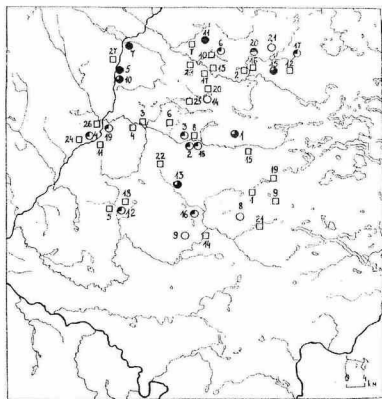

DELTUVOS ŽEMĖ

Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpio krašto istorinė geografija menkai pažįstama. To priežastis yra labai skurdi šaltinių bazė bei specialių tyrinėjimų stoka. Visa tai tinka ir Rytų Lietuvoje buvusiai Deltuvos žemei. Istorikai jos vardą pradėjo minėti nuo XX a. pradžios. Lietuvos istorinėje geografijoje Deltuva ištvirtino kaip palyginti nedidelė žemė su centru dabartiniame to paties pavadinimo miestelyje Ukmergės rajone¹. Pirmasis Deltuvos ribas nustatyti pabandė Henrykas Łowmianskis². Jo sudarytus žemėlapius gana greitai sukritikavo Henrykas Paszkiewiczzius³, bet vis dėlto istoriografijoje šie žemėlapiai kažkaip ištvirtino. Pastaruoju metu juos truputį pakoreguoti pabandė Ona Maksimaitienė⁴, bet jokių specialių tyrinėjimų bandant tiksliau apibrėžti Deltuvos žemės ribas ji neatliko. Šiame straipsnyje tai mėginama padaryti jungiant dviejų skirtingų šaltinių - istorijos bei archeologijos duomenis. Autorių manymu, tik šis kelias gali tiksliausiai nustatyti Lietuvos apgyvendinimą iki XIV a., nors gautos išvados pirmiausia dėl specialių istorinių ar archeologinių tyrinėjimų trūkumo dar ilgai bus diskutinės.

XIII a. Deltuva rašytiniuose šaltiniuose paminėta du kartus. 1219 m. sudarant taikos sutartį tarp Volynės kunigaikščių bei Lietuvos išvardijamas 21 Lietuvos kunigaikštis, tarp jų 4 iš Deltuvos: Juodkys, Pukeikis, Bikšys, Ligeikis⁵. Du paskutiniai kunigaikščiai dar kartą paminėti 1260 m. Mindaugo akte, kur kartu su kitais dviem kunigaikščiais (Skabiu ir Buniu) pavadinti Mindaugo "baronais ir giminaičiais"⁶. Gali būti, kad Skabis ir Bunis irgi buvo Deltuvos kunigaikščiai, juo labiau, kad tokią piliakalnį paremia ir vietovardžiai (į šiaurę nuo Ukmergės yra Skabeikių ir Punių kaimai)⁷. Juodkys gali būti siejamas su Juodikių (Juotikiškiais) prie Ukmergės ir Lyduokių⁸. Šio kunigaikščio valdas lokalizuoti sunkiau, nes oikonomai su šaknimi „Juod-“ Lietuvoje plačiai paplitę¹⁰, be to, gali būti lengvai iškraipomi. Pavyzdžiui, dabartinių Kaišiadorių vietoje buvęs Juodkonių kaimas dar vadintas Jatkonimis, Eitkonimis¹¹. Kaitaliojamos ir šių šaknį turinčios pavardės¹². Dėl jų gausumo didėja tikimybė, kad abu minėti vietovardžiai gali būti vėlesnės kilmės. Pukeikį Edvardas Gudavičius sieja su Buteikių pilia-

kalniū prie Kurklių¹³. Piliakalnis vėlyvas ir galėtų būti siejamas su Pukeikiu. Tačiau XVI - XVII a. šaltiniuose galima aptikti nemažai lietuviškų pavardžių su šaknimi „Puk-“¹⁴, tad priimtinesnė ši asmenvardžio forma. Oikonomas galėjo būti ir iškraipytas: žinomas atvejis, kuomet Puteika vadintas Būteika¹⁵. Su Bikiū susijusių vietovardžių Deltuvos teritorijoje nėra, o Ligeikį E. Gudavičius sieja su Likiškėmis prie Mindūnų (Molėtų raj.)¹⁶. Tačiau ši vieta jau turi priklausyti Nalšios žemei, o pats vietovardis kilęs iš asmenvardžio su šaknimi „Lik-“¹⁷. Deltuvos teritorijoje Ligeikio vardą šiek tiek primena tik Lyginių kaimas prie Giedraičių (netoli yra

Pav. 1. Deltuvos žemės II tūkstantmečio pradžios archeologiniai paminklai. Piliakalniai: 1 - Baltavaris, 2 - Bliūdašilis, 3 - Daubaraiškiai, 4 - Dukstyna, 5 - Jakiškis, 6 - Janonis, 7 - Judyns (tyrinėtas 1969 m.), 8 - Karužalaukis, 9 - Kiemeliai, 10 - Knitiškės, 11 - Kurkliai (tyrinėtas 1998 m.), 12 - Parjia, 13 - Pašilė, 14 - Perkaliai, 15 - Piešiškės, 16 - Rubikonys, 17 - Skudutiškis, 18 - Šilinkai, 19 - Vaisgėliškis, 20 - Vastapai, 21 - Žibėčiai; piliakalniai: 1 - Ambraziškiai, 2 - Antakščiai, 3 - Antatiliai I (tyrinėtas 1993 m.), 4 - Antatiliai II (tyrinėtas 1987 ir 1993 m.), 5 - Bartūnais (tyrinėtas 1936 m.), 6 - Bergainiai (tyrinėtas 1936 m.), 7 - Buteikiai, 8 - Daubaraiškiai, 9 - Didžiokai, 10 - Janonis, 11 - Juodausiai, 12 - Karališkiai, 13 - Klabiniai, 14 - Laužiškis, 15 - Liesėnai, 16 - Maišiakulė, 17 - Paraude, 18 - Parjia, 19 - Pazadvorija, 20 - Perkaliai, 21 - Piliakemiai, 22 - Pilonys, 23 - Trakiniai, 24 - Ukmergė, 25 - Varguliai, 26 - Zujai, 27 - Žiogai.

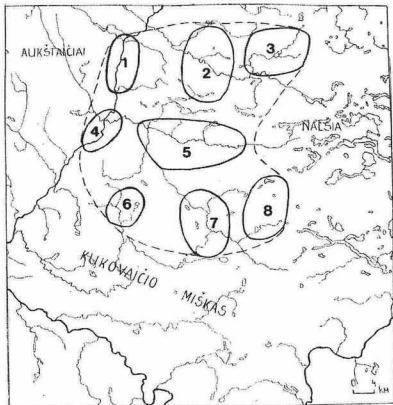
ir du Lygialauko kaimai - prie Paberžės ir Sužionių)¹⁸. Jo ryšys su Lukeikiu, žinoma, labai abejotinas, nors tai galėtų būti iškraipytas (reinterpretuotas) vietovardis.

Atskira problema yra Mindaugo giminystė su Deltuvos kunigaikščiais. Mindaugas priklausė „vyresniųjų kunigaikščių“ giminei, kurios nariai išvardyti 1219 m. sutartį sudariusių kunigaikščių sąrašo pradžioje¹⁹. Deltuvos kunigaikščiai, nors 1260 m. akte ir vadinami Mindaugo „bendrakraujais“ (consanguinei)²⁰, bet išvardyti tik sąrašo gale. Taigi jų giminystės ryšiai su Mindaugu nebuvo tokie reikšmingi, kaip tie, kurie siejo vyresnius kunigaikščius. Jie nepriklausė vyresniųjų giminei - greičiausiai tai buvo giminystė moteriška linija. Be to, šie kunigaikščiai, matyt, buvo Mindaugo kartos atstovai, nes minimi šaltiniuose per visą Mindaugo gyvenimo laikotarpį. Taigi jie galėjo būti Mindaugo pusbroliai. Kad jie būtų buvę antros ar trečios eilės pusbroliai, tikimybė mažesnė, nes ji tolimesnę giminystę pagal moterišką liniją vargu ar būtų atsižvelgiama. Jie negalėjo būti Mindaugo pusbroliai iš tėvo pusės, t.y. Mindaugo tetos vaikai, nes tarpusavyje nebuvo broliai. Taigi greičiausiai jie buvo Mindaugo pusbroliai iš motinos pusės - jos brolių sūnūs. Kad Mindaugo tėvas galėjo būti vedęs Deltuvos kunigaikštę, netiesiogiai patvirtina ir vėlesnė istorinė tradicija, Mindaugo broliui Dausprungui priskirianti Ukmergės pilies ikūrimą Deltuvoje²¹.

Ties 1264 m. Ipatijaus metraštyje randame antrąją užuominą apie Deltuvą. Treniotą nužudžius, Mindaugo sūnus Vaišalgas (Vaišelga) grįžo į Lietuvą ir ėmė žudyti savo priešus. Pastarųjų buvo nemažai, nes teko kauptis pagalbos į Volynės kunigaikštį Vasilką, pripažįstant jį savo senjoru. Vasilkos ir jo brolelio Švarno kariams atvykus į Lietuvą, Vaišalgas „susiruošė ir su didele jėga išžygiavo. Ir pradėjo imti pilis Deltuvoje ir Nalšioje, o pilis paėmęs ir savo priešus sumušęs, grįžo namo“²². Pagrindinis opozicijos židinis buvo Nalšia²³. Deltuvos kunigaikščiai tik dėjosi prie nalšėnų. Šis Deltuvos ir Nalšios sugretinimas leido H. Łowmiańskiui teigti, kad „čia Deltuva iškyla kaip stipri provincija, lygiavertė su Nalšia“²⁴. Vargu ar taip buvo. Nalšia XIII a. minima net 8 kartus (1229 - 1268 m.)²⁵. Neseniai surastas rankraštis „Žemių aprašymai“, parašytas apie 1265 m. asmens, dalyvavusio Mindaugo karūnacijoje, irgi išskiria tik Nalšia: „Minėtieji lietuviai (Lectau), jotvingiai (Ietuesi) ir nalšėnai (Nalsani) yra lengvai pakrikštijami, nes krikščioniškųjų auklių nuo pat vystyklų auklėjami“²⁶. Nalšia tikrai buvo didelė žemė, galbūt net žemių junginys²⁷. Ji apima beveik visą Rytų Lietuvą išsidama į apylinkę dabartinės Baltarusijos teritoriją.

Apytikslę Deltuvos žemės vietą padeda nustatyti dabartinis Deltuvos miestelis. Nedidelis Deltuvos valsčius čia minimas jau 1385 m. (land Dewilto)²⁸. XV a. šios Deltuvos reikšmė labai išaugo, nes iš jos kilo galingų magnatų Kęsgailių giminė²⁹. Iš Kęsgailių ir jų klientų valdų susidarė didelis Deltuvos laukas ir Deltuvos vardu vadinamų dvarų grupė (dvaraiėjo iš rankų į rankas, buvo skaldomi, bet ilgai išlaikė Deltuvos vardą). Gediminas Lesmaitis surinko 234 Deltuvos lauko ir dvarų paminėjimus iš 1524 - 1624 m. aktų, tikėdamasis pagal juos tiksliau lokalizuoti Deltuvos žemę³⁰. Jo pateikta medžiaga rodo, kad Deltuvos dvarai XVI a. buvo išsidėstę abipus Šventosios upės - Balelių, Žemių, Deltuvos, Dainavos, Veprių, Pabaisko, Vaitkuškio (prie jo ir dabar yra Deltuvėlė) apylinkėse. Tačiau tai antrinis, su Kęsgailių veikla susijęs, dvarų kompleksas, kuris neturi nieko bendra su senąja Deltuvos žeme. Iš 1385 m. Deltuvos valsčiaus paminėjimo matyti, kad tuo metu tokios didelės teritorijos, vadinamos Deltuvos vardu, dar nebuvo. Netiesiogiai su Deltuvos žeme susijęs ir minėtas valsčius - tai tik menkas jau seniai išnykusios Deltuvos žemės paribio palikimas, vienintelis išlikęs taškas senosios Deltuvos ribų žemėlapyje. Norint apibrėžti visą Deltuvos žemę, lieka vienintelis kelias - archeologinių paminklų kartografavimas ir žemes skyrusių dykrų lokalizavimas.

Apibrėžus Nalšios ribas, Rytų Lietuvos pilkapių kultūros srityje Deltuvai lieka ne toks jau didelis plotas, esantis į vakarus nuo Nalšios. Tai dabartinių Molėtų rajono vakarinė, Anykščių rajono pietinė, Ukmergės rajono rytinė ir Širvintų rajono šiaurės rytinė dalys. Bendras šios žemės plotas, matyt, siekė 2000 km². Aiškiausios Deltuvos ribos šiaurės vakarinėje pusėje. Čia ir pats Deltuvos miestelis, kurio pavadinimas liudija buvus paribį³¹, ir skirtingų archeologinių kultūrų riba. Nuo Šventosios į šiaurės vakarus Rytų Lietuvos pilkapius keičia plokštiniai kapinynai su degintais žmonių bei nedegintais žirgų palaidojimais³². Analogiška situacija ir šiaurėje, kur šie kapinynai išplitę net iki Anykščių apylinkių³³. Kitur ribos pagal archeologines kultūras neišsiskiria, nes Deltuva susiformavo tos pačios Rytų Lietuvos pilkapių kultūros pagrindu. Šiaurės rytuose ir rytuose Deltuva ribojasi su Nalšia, tačiau ši riba tėra siaura neapgyventa juosta, einanti daugiausia Žeimenos ir Šventosios baseinų takoskyra bei Virintos ir Anykštos baseinų takoskyra šiaurės rytuose. Pastaroji riba yra neišskiausia, tačiau atrodo, kad rytinė dabartinių Anykščių rajono bei vakarinė Utenos rajono dalys priklausė Nalšiai³⁴. Ryškesnė riba yra pietuose ir

Pav. 3. Deltuvos žemės valsčiai. 1 - Šventoji, 2 - Kurkliai, 3 - Alanta, 4 - Vilkmėrgė, 5 - Siesartis., 6 - Bartkūnai, 7 - Širvinta, 8 - Giedraičiai.

apgyvendinimo reliktus, arba naujai susiformavusias struktūras. XIV a. valsčiaus centras greičiausiai buvo Videniškiai (tai rodytų išskirtinė jų padėtis 1367 m. sutartyje ir santykinai dažnas minėjimas šaltiniuose), bet jie iškilo turbūt tik XIV a. Kunigaikščių Giedraičių išsaugota istorinė tradicija Videniškių pilies pastatyma sieja su XIV a. kovomis su kryžiuočiais, nors pasakymas, kad „tuo metu Livonijos kryžiuočiai valdė žemes iki Šventosios upės, o Prūsijos - iki Kauno“⁵⁰, turi ir XIII a. istorinės situacijos elementų (Livonijos Ordinui žemės iki Šventosios galėjo priklausyti Mindaugo laikais⁵¹). Iš turimų duomenų nustatyti senąjį šio valsčiaus vardą sunku, tad jį tenka vadinti Siesarties valsčiumi. Atrodo, kad jo centras buvo dabartinės Želvos apylinkėse. Konkretus piliakalnis būtų Berzgainiai. 1933 m. jį truputį tyrinėjo Petras Tarasenka. Nors II tūkstantmečio radinių nerasta, tačiau piliakalnis neabejotinai yra vėlyvas⁵².

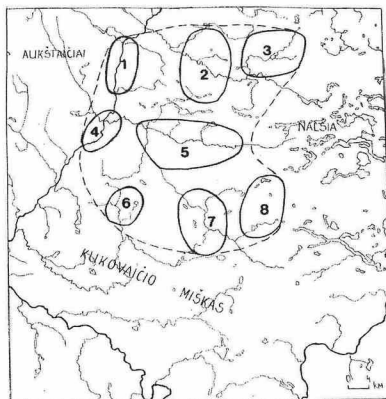
Į vakarus nuo Siesarties valsčiaus yra Vilkmėrgės valsčius su vėlesniu centru Ukmergėje⁵³ (pav. 3). Priešingai įsigalėjusiai nuomonei⁵⁴, XIII a. rašytiniai šaltiniai Ukmergės nemini. Tuo tarpu XIV a. ji paminėta mažiausiai 12 kartų. Pirmasis patikimas Ukmergės paminėjimas yra iš 1333 m.⁵⁵ XIV a. antroje pusėje minimi 7 Ukmergės puolimai. Turbūt tuomet ir susiformavo Deltuvos valsčius palei to paties pavadinimo gyvenvietę. Ankstesnis Vilkmėrgės valsčiaus centras buvo kiek aukščiau Ukmergės palei Šventąją. Čia iškilo bent keli piliakalniai ir pilkapyiai.

Mažai žinių yra apie tris šiaurinius Deltuvos valsčius. Juos apytiksliai lokalizuoja tik archeologijos paminklai, tad ir vadinti juos tenka pagal geografinius pavadinimus. Vakarinis valsčius greičiausiai vadintinas Šventosios valsčiumi, nes visi jo paminklai glaudžiasi prie šios upės. Vidurinis valsčius pagal didelį pilkapyką pavadinamas Kurklių valsčiumi. Tam neprieštarauja ir vėlesni duomenys - dar XVI a. žinomas reliktnis Kurklių pavietas, tuo metu nebeturėjęs administracinio aparato ir aiškiai apibrėžtos teritorijos⁵⁶. 1338 ir 1375 m. pietinėje šio valsčiaus dalyje minimi Balninkai (Balnike)⁵⁷. Jie, matyt, iškilo irgi XIV a. Rytinį valsčių tenka vadinti Alantos valsčiumi.

Pietinių valsčių pavadinimai irgi neaiškūs, nors čia 1375 m. minimi Šešuoliai (Sessolen)⁵⁸. Neaišku, ar viena šių valsčių būtų galima įvardyti Šešuoliais. Šešuolėliai yra ir netoli Širvintos, kas rodytų, kad su Šešuoliais kažkada buvo susijusi nemaža teritorija. Tačiau Šešuoliai irgi atrodo yra vėlesnis nei XIII a. darinys. Tad abu pietiniai valsčiai taip pat įvardyti pagal geografinius pavadinimus: Bartkūnų bei Širvintos. Pietrytinis Deltuvos valsčius yra Giedraičiai. Jie XIV a. minimi net tris kartus (1338 m. - Keterayche, 1373 m. - Gedereythe, 1375 m. - Gedereyten), matyt, todėl, kad buvo svarbių kelių sankryžoje. XVI a. Giedraičiai, kaip ir Kurkliai, jau buvo tik reliktnis pavietas be administracijos ir apibrėžtos teritorijos⁵⁹. Iš šių apylinkių kilo sena kunigaikščio Giedraičių giminė, čia minimas ir pirmasis pusiau istorinis Giedraitis - Daumantas⁶⁰.

Aptartą Deltuvos žemės struktūrą sugretinę su toponimikos duomenimis, Šventosios valsčių galėtume sieti su Buniu, Kurklių - su Pukeikiu, Vilkmėrgės - su Skabiu, Siesarties - su Juodkiu, Giedraičių - su Ligeikiu, o Bikšniui liktų Alantos arba Širvintos valsčius (Bartkūnų valsčius jam aiškiai per menkas). Tačiau nedera per daug susižavėti šiuo iš pažiūros lengvai rekonstruojamu Deltuvos kunigaikščių valdų išsidėstymu. Reikia pabrėžti, kad toponimika pagrįstos išvados yra labai hipotetiškos. Toponimika yra vėlyvas, daugiasluoksnis ir todėl nepatikimas šaltinis, o kai kurie toponimai, kaip matėme, kelia ir daugiau problemų. Didėsių abejonių nekelia tik tai, kad kiekvienas valsčius turėjo savo kunigaikštį.

Deltuvos žemė yra palyginti vėlyvas darinys, susikūręs ko gero XI amžiuje. Šiuo laikotarpiu Lietuvos ūkiniame ir socialiniame gyvenime matomos didelės permainos. Rytų Lietuvoje kyla pilys, kurios tampa politinės valdžios centrais, labai pagilėja socialinė diferenciacija⁶¹. Suaktyvėja Lietuvos ir Rusijos kontaktai. Rusinų metraščiai pirmą kartą prabyla apie didžiųjų kunigaikščių žygius į Jotvą (983 m., 1038 m.)

Pav. 3. Deltuvos žemės valščiai. 1 - Šventoji, 2 - Kurkliai, 3 - Alanta, 4 - Vilkmergė, 5 - Siesartis., 6 - Bartkūnai, 7 - Širvinta, 8 - Giedraičiai.

apgyvendinimo relikтус, arba naujai susiformavusias struktūras. XIV a. valščiaus centras greičiausiai buvo Videniškiai (tai rodytų išskirtinė jų padėtis 1367 m. sutartyje ir santykinai dažnas minėjimas šaltiniuose), bet jie iškilo turbūt tik XIV a. Kunigaikščių Giedraičių išsaugota istorinė tradicija Videniškių pilies pastatymą sieja su XIV a. kovomis su kryžiuočiais, nors pasakymas, kad „tuo metu Livonijos kryžiuočiai valdė žemes iki Šventosios upės, o Prūsijos - iki Kauno“⁵⁰, turi ir XIII a. istorinės situacijos elementų (Livonijos Ordinui žemės iki Šventosios galėjo priklausyti Mindaugo laikais⁵¹). Iš turimų duomenų nustatyti senąjį šio valščiaus vardą sunku, tad jį tenka vadinti Siesarties valščiumi. Atrodo, kad jo centras buvo dabartinės Želvos apylinkėse. Konkretus piliakalnis būtų Berzgainiai. 1933 m. jį truputį tyrinėjo Petras Tarasenka. Nors II tūkstantmečio radinių nerasta, tačiau piliakalnis neabejotinai yra vėlyvas⁵².

I vakarus nuo Siesarties valščiaus yra Vilkmergės valščius su vėlesniu centru Ukmergėje⁵³ (pav. 3). Priešingai įsigalėjusiai nuomonei⁵⁴, XIII a. rašytiniai šaltiniai Ukmergės nemini. Tuo tarpu XIV a. ji paminėta mažiausiai 12 kartų. Pirmasis patikimas Ukmergės paminėjimas yra iš 1333 m.⁵⁵ XIV a. antroje pusėje minimi 7 Ukmergės puolimai. Turbūt tuomet ir susiformavo Deltuvos valščius palei to paties pavadinimo gyvenvietę. Ankstesnis Vilkmergės valščiaus centras buvo kiek aukščiau Ukmergės palei Šventąją. Čia iškilo bent keli piliakalniai ir pilkapynei.

Mažai žinių yra apie tris šiaurinius Deltuvos valščius. Juos apytiksliai lokalizuoja tik archeologijos paminklai, tad ir vadinti juos tenka pagal geografinius pavadinimus. Vakarinis valščius greičiausiai vadintinas Šventosios valščiumi, nes visi jo paminklai glaudžiasi prie šios upės. Vidurinis valščius pagal didelį pilkapyną pavadinamas Kurklių valščiumi. Tam neprieštarauja ir vėlesni duomenys - dar XVI a. žinomas reliktnis Kurklių pavietas, tuo metu nebeturėjęs administracinio aparato ir aiškiai apibrėžtos teritorijos⁵⁶. 1338 ir 1375 m. pietinėje šio valščiaus dalyje minimi Balninkai (Balnike)⁵⁷. Jie, matyt, iškilo irgi XIV a. Rytinį valščių tenka vadinti Alantos valščiumi.

Pietinių valščių pavadinimai irgi neaiškūs, nors čia 1375 m. minimi Šešuoliai (Sessolen)⁵⁸. Neaišku, ar viena šių valščių būtų galima įvardyti Šešuoliais. Šešuolėliai yra ir netoli Širvintos, kas rodytų, kad su Šešuoliais kažkada buvo susijusi nemaža teritorija. Tačiau Šešuoliai irgi atrodo yra vėlesnis nei XIII a. darinys. Tad abu pietiniai valščiai taip pat įvardyti pagal geografinius pavadinimus: Bartkūnų bei Širvintos. Pietrytinis Deltuvos valščius yra Giedraičiai. Jie XIV a. minimi net tris kartus (1338 m. - Keterayche, 1373 m. - Gedereythe, 1375 m. - Gedereyten), matyt, todėl, kad buvo svarbių kelių sankryžoje. XVI a. Giedraičiai, kaip ir Kurkliai, jau buvo tik reliktnis pavietas be administracijos ir apibrėžtos teritorijos⁵⁹. Iš šių apylinkių kilo sena kunigaikščio Giedraičių giminė, čia minimas ir pirmasis pusiau istorinis Giedraitis - Daumantas⁶⁰.

Aptartą Deltuvos žemės struktūrą sugretinę su toponimikos duomenimis, Šventosios valščių galėtume sieti su Buniu, Kurklių - su Pukeikiu, Vilkmergės - su Skubiū, Siesarties - su Juodkiu, Giedraičių - su Ligeikiu, o Bikšiuvi liktų Alantos arba Širvintos valščius (Bartkūnų valščius jam aiškiai per menkas). Tačiau nedera per daug susižavėti šiuo iš pažiūros lengvai rekonstruojamu Deltuvos kunigaikščių valdų išsidėstymu. Reikia pabrėžti, kad toponimika pagrįstos išvados yra labai hipotetiškos. Toponimika yra vėlyvas, daugiasluoksnis ir todėl nepatikimas šaltinis, o kai kurie toponimai, kaip matėme, kelia ir daugiau problemų. Didesnį abejonių nekeltų tik tai, kad kiekvienas valščius turėjo savo kunigaikštį.

Deltuvos žemė yra palyginti vėlyvas darinys, susikūręs ko gero XI amžiuje. Šiuo laikotarpiu Lietuvos ūkiniame ir socialiniame gyvenime matomos didelės permainos. Rytų Lietuvoje kyla pilys, kurios tampa politinės valdžios centrais, labai pagilėja socialinė diferenciacija⁶¹. Suaktyvėja Lietuvos ir Rusios kontaktai. Rusinų metraščiai pirmą kartą prabyla apie didžiųjų kunigaikščių žygius į Jotvą (983 m., 1038 m.)

ir Lietuvą (1040 m., galbūt ir 1044 m.). Dėl šių žygių padarinių Lietuva patenka į Rusijos priklausomybę ir moka jai duoklę⁶². Kaimynų antpuoliai turėjo skatinti konsolidacinius procesus, juo labiau, kad dėl suintensyvėjusių kontaktų atsivėrė keliai ir Rusios civilizacijos įtakai. Deltuvos susiformavimui galėjo turėti įtakos ir karinių vidurio Lietuvos gyventojų kaimynystė, nes piliakalnių gausa Deltuvoje vargu ar gali būti paaiškinta vien Rusios antpuolių baime. Su pilių atsiradimu turbūt reikia sieti ir ankstyvųjų valstybių susiformavimą Lietuvos teritorijoje. Valstybė yra specializuotas visuomenės valdymo institutas⁶³, o pilsys jau laikytinos tokios specializuotos valdžios centrais. Galbūt Deltuvos raida buvo kiek atsilikusi nuo Lietuvos ir Našlios, kurios patyrė didesnę Rusios ekspansijos poveikį. Tai netiesiogiai rodo ir gerokai mažesnis Deltuvos plotas. Visgi prieš įsiliedama į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, Deltuva jau galėjo būti įgijusi ankstyvojo valstybinio junginio bruožų. Patekusi į LDK sudėtį, ji dar kurį laiką gyvavo kaip atskiras vietetas, o XIII a. pabaigoje sunyko, užleisdama vietą naujoms valscijų struktūroms.

Pabaigoje keletas žodžių apie patį Deltuvos pavadinimą. Ilgą laiką buvo manoma, kad žodis „Deltuva“ yra autentiškas ir archaiškas, nors jo kilmė ir buvo neaiški⁶⁴. Ši forma įsigalėjo ir istoriografijoje. Tuo tarpu rašytiniai šaltiniai iki pat XIX a. fiksuoja kamieno „Dėviltav-“ įvairius variantus. Kalbiniu atžvilgiu problemą išsprendė A. Vanagas, įrodęs, kad ši lietuvių žemė turėjusi vadintis Dėviltava⁶⁵. Šiame straipsnyje visur paliktas įprastas ir istoriografijoje įsigalėjęs pavadinimas, nors ateityje, matyt, būtų tikslinga šią žemę vadinti Dėviltava.

Nuorodos

- 1 Miškinis A., Misius K. Deltuva//Tarybų Lietuvos enciklopedija. Vilnius, 1985. P. 407.
- 2 Łowmiański H. Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. Wilno, 1932. T. 2. P. 113.
- 3 Paszkiewicz. H. Jagiellonowie a Moskwa. Warszawa, 1933. T. 1. P. 84 - 85.
- 4 Maksimaitienė O. Lietuvos istorinės geografijos ir kartografijos bruožai. Vilnius, 1991. P. 19.
- 5 Ипатьевская летопись//Полное собрание русских летописей. Санкт Петербург, 1908. T. 2. C. 736.
- 6 Preußisches Urkundenbuch. Königsberg, 1909. Bd. 1. Hälfte 2, P. 93.
- 7 Baranauskas T., Zabiela G. Mindaugo dvaras Latava// Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai. Vilnius, 1998. P. 31.
- 8 Gudavičius E. Bandydas lokalizuoti XIIIa. lietuvių kunigaikščių valdas// Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija (toliau MADA). 1984. T. 3 (88). P. 72-73.
- 9 Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas. Vilnius, 1976. D. 2. P. 110.
- 10 Ten pat. P. 109-111.
- 11 Gaizauskaitė V. Kaišiadorys// Mokslas ir gyvenimas. 1978. Nr. 10. P. 45; Kviklys B. Mūsų Lietuva. Boston, 1964. T. 1. P. 493.

- 12 Lietuvių pavardžių žodynas. Vilnius, 1985. T. 1. P. 836-837, 850-851, 857-859; Mažulis V. Prūsų kalbos etimologinis žodynas. Vilnius, 1993. T. 2. P. 33.
- 13 Gudavičius E. Bandydas... P. 72-73; Gudavičius E. Mindaugas. Vilnius, 1998. P. 144, 255.
- 14 Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika. Vilnius, 1977. P. 185; Maciejauskienė V. Lietuvių pavardžių susidarymas XIII-XVIII a. Vilnius, 1991. P. 25, 226, 232, 238, 247.
- 15 Lietuvių pavardžių žodynas. T. 1. P. 542.
- 16 Gudavičius E. Bandydas... P. 72-73.
- 17 Lietuvių pavardžių žodynas. Vilnius, 1989. T. 2. P. 79.
- 18 Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas. D. 2. P. 161.
- 19 Baranauskas T. Kada susivienijo Lietuva?// Vortu. 1995. Nr.25-27(211-213). P. 11.
- 20 Preußisches Urkundenbuch. Bd. 1. Hälfte 2. P. 93.
- 21 Хроника Быховца// Полное собрание русских летописей. Москва, 1975. T. 32. C. 129; Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Zmódzka I wszytskiej Rusi. Warszawa, 1846. T. 1. S. 85.
- 22 Ипатьевская летопись. С. 863.
- 23 Dubonis A. Daumantas: nuodėmė ir šventas gyvenimas// Naujasis židyns. 1994. Nr. 5. P. 52 - 53.
- 24 Łowmiański H. Studja... T. 2. P. 111.
- 25 Livländische Reimchronik, Paderborn 1876. P. 42 (v. 1805), 77 (v. 3319, 3325) (1229 ir 1250 m.) Ипатьевская летопись. T. 2. C. 846, 859, 863 (1258, 1262 ir 1264m.);Perlbach M. Urkunden des Rigaschen Capitel-Archives in der Fürstlich-Czartoryskischen Bibliothek zu Krakau//Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. Riga, 1886. Bd. 13. P. 17-18 (1268 m.); Preußisches Urkundenbuch. Bd. 1. Hälfte 2. P. 93 (1260 m.), išnaša 26 (1255 m.).
- 26 Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai// Sudarė N. Vėlius. Vilnius, 1996. T. 1: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. P. 244.
- 27 Zabiela G. Našlia Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarės// Rytų Lietuva. Istorija, kultūra, kalba. Vilnius, 1992. P. 15, 17.
- 28 Die littauischen Wegeberichte// Scriptorum rerum prussicarum. Leipzig, 1863, Bd. 2. P. 694.
- 29 Pietkiewicz K. Kieżgajlowie i ich latyfundium do połowy XVI wieku. Poznań, 1982.
- 30 Lesmaitis G. Deltuvos žemė. Bakalaurinis darbas, Vilnius, 1998// Lietuvos Universitetas. Istorijos fakultetas. Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra.
- 31 Ochmanski J. Lietuvių etninė siena rytuose nuo padermių epochos ligi XVI amžiaus// Rytų Lietuva. Istorinių ir etnografinių studijų rinkinys. Chicago, 1980. P. 143-150.
- 32 Lietuvos TSR archeologijos atlasas (toliau - LAA). Vilnius, 1977. T. 3. P. 15.
- 33 Zabiela G. Laidosena pagoniškoje Lietuvoje// Lietuvos archeologija. Vilnius, 1998. T. 15. P. 362. Pav. 2.
- 34 Baranauskas T. Praeities pėdsakai Anykščių krašto vietovardžiuose// Anykščiai. Krašto kultūros istorijos puslapiai. 1995. Nr. 9. P. 19-20.
- 35 Šimėnas V. Vakarų Lietuvos tarpentinės teritorijos// Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. Vilnius, 1988. P. 41-46; Žulkus V. Tarpentinės dykros ir mirusiųjų pasaulių baltų pasaulėžiūrė// Vakarų baltų archeologija ir istorija. Klaipėda, 1989. P. 109-112.
- 36 Długosii J. Annales seu cronicae incliti regni Poloniae. Liber decimus 1370-1405. Varsaviae, 1985. P. 166; Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. 1. P. 556.
- 37 Летописи Белорусско-литовские// Полное собрание русских летописей. Москва, 1980. T. 35. C. 91-92, 130, 148, 176; Lietuvos metraštis. Bychovco kronika. Vilnius, 1971. P. 51-52.

³⁸ Balinski M., Lipinski T. Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym I statystycznym. Warszawa, 1850. P. 271. 1998 m. šiame senkapyje atlikus žvalgomoiusius archeologinius tyrinėjimus (vad. S. Urbanavičienė), jokių kapų pėdsakų nerasta. Vieta daugiau primena alkvieta, nei senkapi.

³⁹ Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995. P. 72.

⁴⁰ LAA. T. 3. P. 12.

⁴¹ Zabiela G. Antatilčių piliakalnių 2 (Ukmergės raj.) tyrinėjimai// Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais. Vilnius, 1988. P. 40-43; Zabiela G. Antatilčių piliakalnių tyrinėjimai 1993 metais// Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais. Vilnius, 1994. P. 84-89.

⁴² Tautavičienė B. Judinio pilkapyno, Anykščių raj., kasinėjimai 1969 metais// Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 metais. Vilnius, 1970. P. 66-68.

⁴³ Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten/ Herausgegeben von Dr. F. G. von Bunge. Reval, 1855. Bd. 2. P. 772. Raidė r čia greičiausiai yra blogai perskaityta i.

⁴⁴ Hermani de Wartberge. Chronicon Livoniae// Scriptores rerum prussicarum. Leipzig. 1863. Bd. 2. P. 103.

⁴⁵ Ten pat. P. 105.

⁴⁶ LAA. T. 3. P. 111.

⁴⁷ LAA. Vilnius, 1975. T. 2. P. 97-98; Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. P. 178, 198.

⁴⁸ Hermani de Wartberge. Chronicon Livoniae. P. 103.

⁴⁹ Łowmianski H. Studja... T. 2. P. 124.

⁵⁰ Strykowski M. Kronika... P. 318-319.

⁵¹ Dubonis A. Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai: iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities. Vilnius, 1998. P. 78.

⁵² Zabiela G. Piliakalnių likimas Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse// Lituania. 1991. T. 4 (8). P. 28.

⁵³ Wojtkowiak Z. Litwa Zawilejska w XV I pierwszej połowie XVI w. Poznań, 1980. P. 67-71.

⁵⁴ Miškinis A. Ukmergė// Lietuvos TSR urbanistikos paminklai. Vilnius, 1987. Kn. 10. P. 5-7.

⁵⁵ Hermani de Wartberge. Chronicon Livoniae. P. 67.

⁵⁶ Wojtkowiak Z. Powiat kurkiewski. Przyczynek do specyfiki struktury administracyjno-terytorialnej Wielkiego Księstwa Litewskiego // Acta Baltico-Slavica. 1976. T. 10. P. 37-46.

⁵⁷ Gedimino laiškai. Vilnius, 1966. P. 187; Hermani de Wartberge. Chronicon Livoniae. P. 105.

⁵⁸ Hermani de Wartberge. Chronicon Livoniae. P. 105.

⁵⁹ Wojtkowiak Z. Powiat Giedrojcje (Z zagadnień specyfiki administracyjno-terytorialnej Wielkiego Księstwa Litewskiego przed reformą 1565-1566 roku)// Zapiski historyczne, poświęcone historii Pomorza I krajów bałtyckich. 1978. T. 43. Zesz. 2. P. 7-24.

⁶⁰ Strykowski M. Kronika... T. 1. P. 318-320; Ivinskis Z. Daumantai// Lietuviškoji enciklopedija. Kaunas, 1937. T. 6. P. 178.

⁶¹ Tautavičius A. Kada susidarė sąlygos Lietuvoje miestams atsirasti?// Lietuvos TSR architektūros klausimai. Vilnius, 1977. T. 5.

Sąs. 4. P. 19-24: Lietuvių etnogenezė. Vilnius, 1987. P. 183-184, 203-204.

⁶² Повесть временных лет. Москва-Ленинград, 1950. Ч. 1. С. 10, 13, 58, 103; Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов Москва-Ленинград, 1950. С. 181.

⁶³ Годинер Э. С. Политическая антропология о происхождении государства// Этнологическая наука за рубежом: проблемы, поиски, решения. Москва, 1991. С. 51.

⁶⁴ Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. Vilnius, 1987. T. 2. P. 8.

⁶⁵ Vanagas A. Der litauische Stadtname Deltuva// Linguistica Baltica. 1994. Vol. 3. P. 61-70; Vanagas A. Lietuvos miestų vardai. Vilnius, 1996. P. 47-63.

Deltuvos miestelyje yra išlikę kalvinistų šventyklos, kurią XVII a. pastatė didikas Jurgis Podbereskis, griuvėsiai. Į „Eskizų“ Nr. 9 publikaciją atsišaukė jo ainis, atsiuntęs medžiagą, atskleidžiančią giminės praeitį...

VACLOVAS PODBERESKIS

VISIEMS LAIKAMS ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS TARNYBOJE

(Iš Vaclovo ir Romualdo Podbereskių
šeimos kronikos)

.../Pirmuoju istoriniu Podbereskių paminėjimu galima laikyti Vorsklos mūšio datą - 1399 metų rugpjūčio 12 dieną, kuomet didžiojo kunigaikščio Vytauto kariuomenė pralaimėjo mūšį su mongolais. Kautynėse šalia kitų žuvo ir du kunigaikščiai Podbereskiai - Mykolas ir Aleksandras. Taip pat - kunigaikštis Jamontas Tuluntovičius, kunigaikščio Semiono Jamontovičiaus Podbereskio senelis iš lietuviškosios [kunigaikščio] Giedriaus linijos.

Yra išskiriamos dvi Podbereskių linijos: Oršos linija, kilusi iš Oršos apskrities, kur netoli Drucko pilies buvo tos giminės lizdas - Podberėzė